

THEMA 48 - SCHIJNGRAVEN 4

niet alles is wat het lijkt

Er zijn graven zonder grafteken, maar er zijn ook graftekens zonder graf: schijngraven. Een grafteken is de algemene aanduiding voor iedere vorm van een materieel herinneringsteken, dat (meestal) op een individueel graf staat of ligt. Het woord grafmonument wordt ook vaak gebruikt, maar zoals het woord het al zegt, gaat dat grafteken meer de monumentale kant op.

Bij schijngraven kan het gaan om graftekens, die echt gebruikt zijn, maar nu niet meer *in situ* staan, maar bv. in een museum. Het kan gaan om graftekens die nog niet in gebruik zijn, maar op een voorbeeldveld staan. Het kan gaan om nepbegraafplaatsen, zoals in pretparken. Of het gaat om cenotafen (letterlijk: leeg graf). Over dit fenomeen en de vormen daarvan gaat dit thema.

Parijs-Basilique Saint-Denis

DEEL 4 - INDIVIDUELE CENOTAFEN IN KERKEN

ter nagedachtenis

Cenotaaf is afgeleid van het Griekse woord κενotάφιον=*kenotaphion* (*kenos* = leeg en *taphos* = graf). Een cenotaaf is een leeg graf of schijngraf, opgericht ter ere van een individuele persoon of een groep van personen, waarvan de stoffelijke resten elders zijn. Dat elders kan bekend of onbekend zijn. Bij een cenotaaf kan het ook gaan om een oorspronkelijk graf met grafteken van een persoon, die later elders werd herbegraven.

In tegenstelling tot een graf dient het uitsluitend ter nagedachtenis van de overledene(n). Het is een concrete plek om overleden personen te gedenken.

De meeste cenotafen werden opgericht voor individuele personen, maar er werden/worden ook cenotafen gewijd aan de herinnering van groepen individuen, zoals vermiste soldaten van een natie. Over cenotafen voor groepen ging het vorige thema, dit thema gaat over cenotafen voor individuele personen.

CENOTAAF IN DE KERK

In kerken heb je cenotafen en epitafen. Een epitaaf (letterlijk: grafschrift) is een vlakke aan de wand aangebracht (rouw)bord, dat een overledene gedenkt. Een cenotaaf is een monument dat groot genoeg is om een lichaam of een urn op te nemen, maar dat leeg blijft en een overledene gedenkt. In beide gevallen kan de overledene in de buurt (grafkelder, crypte, kerkvloer) zijn bijgezet, maar het kan ook zo zijn dat de overledene elders op een bekende of onbekende plaats is bijgezet of vermist wordt.

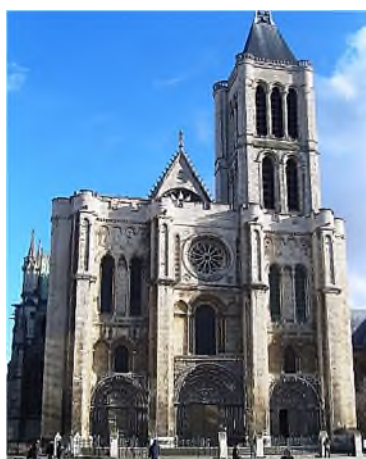
epitaaf in Geertruidskerk, Geertruidenberg

leeg monument, de dode is in de buurt bijgezet

Cenotafen worden vaak de grootse grafmonumenten genoemd voor keizers, koningen en leden van de adellijke of geestelijke stand. De monumenten werden opgesteld in kerken en kloosters, terwijl de doden elders in grafkelders werden bijgezet. Eigenlijk zijn het oneigenlijke cenotafen, maar omdat ze geen lichaam herbergen, dus leeg zijn, vallen ze in de categorie cenotaaf. Daarvan zijn er voorbeelden te over.

Louis XII & Anne de Bretagne

Basilique Saint-Denis

François I & Claude de France

- In thema 45 (schijngraven 1 - museale graven) is de **Basilique Saint-Denis in Parijs** al ter sprake gekomen als een twijfelgeval: begraafplaats of museum of allebei? Zeker voor de Franse Revolutie, toen de leden van de koninklijke familie in de grafkelder werden bijgezet en hun graftombes in de kerk werden opgesteld, was er sprake van cenotafen. Tijdens de Franse Revolutie werden de monumenten vernield of verwijderd en de stoffelijke overschotten uit hun kisten gehaald en in massagraven gegooid. Na de Revolutie werden de stoffelijke resten uit de massagraven bijgezet in een ossuaire en de overgebleven grafmonumenten teruggeplaatst en aangevuld met monumenten uit verdwenen kerken. Daarom kunnen de 70 grafmonumenten ook nu nog beschouwd worden als cenotafen, terwijl de basiliek tegelijk een museum van funeraire kunst is.

- Het **Monastère royal de Brou in Bourg-en-Bresse**, dat nu ook tegelijk grafkerk en museum is, werd gesticht door Margaretha van Oostenrijk (1480-1530), bekend als landvoogdes van de Nederlanden, ter ere van haar jonggestorven echtgenoot Philibert le Beau (1480-1504). Na haar dood werd ook zij in het klooster bijgezet. In de kerk staan twee laatgotische meesterwerken van Conrad Meyt, het zijn de cenotafen voor Margaretha en Philibert. Het zijn grafmonumenten in twee etages: bovenop is de persoon levend afgebeeld, gekleed in ambtsgewaad, beneden is de overledene dood afgebeeld, gekleed in doodshemd.

bovenste etage: levend

Margaretha van Oostenrijk

onderste etage: dood

- Het praalgraf van Willem van Oranje (1533-1584) in de **Nieuwe Kerk in Delft**, dat boven de grafkelder van Oranje Nassau staat, is in feite ook een cenotaaf, hoewel er een kistje in zit met waarschijnlijk de ingewanden van Willem van Oranje. Het monument werd ontworpen en vervaardigd door Hendrik de Keyser vanaf 1614 en na zijn dood in 1621 voltooid door zijn zoon in 1623.

- Achter in de Dom-zu-Unserer-Lieben-Frau ofwel kortweg **Frauenkirche in München** staat de enorme bronzen cenotaaf voor keizer Ludwig IV der Bayer (1282-1347), in 1622 vervaardigd door Hans Krumper. Keizer Ludwig IV werd na zijn dood bijgezet bij zijn eerste vrouw Beatrix von Glogau (†1322) in de voorganger van deze kerk en in 1468 samen met zijn vrouw herbegraven in de nieuwe Dom.

Delft: Willem van Oranje

München: Kaiser Ludwig der Bayer

- Het kan ook voorkomen dat een persoon twee grafmonumenten in kerken heeft gekregen, waarvan de ene een cenotaaf is en de andere het echte graf. Dat geldt bijvoorbeeld voor **Dante Alighieri** (1265-1321): een cenotaaf in de Basilica Sante Croce in **Florence**, een graftombe in **Ravenna**. Dante, geboren in Florence, werd om politieke redenen verbannen uit de stad. Hij stierf in 1321 als balling in Ravenna, waar hij begraven ligt in een eigen grafkapel naast de Basilica di San Francesco.

Lange tijd bestond er twist tussen Florence en Ravenna om zijn lijk, maar Dante blijft voorlopig in Ravenna. In Florence is nog altijd een cenotaaf van hem te bezichtigen in de Santa Croce. Het Florentijnse gemeentebestuur zendt sinds 1325 jaarlijks een kruik met olijfolie en een palmtak naar Ravenna met het verzoek om de stoffelijke resten van 'Onze Grootste Zoon' terug te geven 'opdat de beenderen een rechtmatige plaats krijgen'. De magistraten van Ravenna blijven, zelfs in tijden van koninklijke, keizerlijke, mussoliniaanse, berlusconiaanse, pauselijke en wereldoorlogen, correct en beleefd: 'Eens verbanen, blijft verbannen'.

Florence - Santa Croce: cenotaaf

Ravenna - interieur

Ravenna - tomba di Dante

- Het **Panthéon** in Parijs was afwisselend kerk en tempel voor de groten van Frankrijk tot het in 1885 definitief Panthéon werd *Aux grandes hommes la patrie reconnaissante*. Veel groten werden van hun oorspronkelijke plaats overgebracht naar het Panthéon en lieten een cenotaaf achter (daarover de volgende keer). Dat gold ook voor Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Als een van de eersten liet hij zich buiten de stad begraven in zijn geliefde natuur, op het eilandje *Les Peupliers* in Ermenonville, maar werd in 1794 overgebracht naar het Panthéon. Zijn tombe op het eilandje werd een cenotaaf, in het Panthéon staat in de crypte de sarcofaag met zijn stoffelijke resten, maar in de bovenkerk werd in 1912 door Albert Bartholomé (maker van het *Monument aux Morts* op Père Lachaise) voor hem een cenotaaf geplaatst.

Panthéon: sarcofaag van Jean-Jacques Rousseau

- In het **Vaticaan** liggen de praalgraven van de pausen in het zicht, terwijl de pausen zelf uit het zicht en dieper zijn bijgezet.
- **Kathedralen** zijn de zetels van aartsbisschoppen en kardinalen, die daarin ook hun laatste rustplaats vonden/vinden in een bisschoppelijke grafkelder. Ter herinnering aan hen werd in de kathedraal vaak een cenotaaf geplaatst met hun beeltenis. Hieronder enkele willekeurige voorbeelden.

Meissen - Dom

Würzburg - Kiliansdom

Augsburg - St. Ulrich & Afra

Parijs - Notre Dame

leeg monument, de dode is elders bijgezet

Er zijn ook cenotafen in kerken, die verwijzen naar een overledene die niet in die kerk is bijgezet. Enkele voorbeelden.

- In de **Cathédrale Notre-Dame in Luxemburg** staat in de crypte een cenootaf voor Jan de Blinde (1296-1346), graaf van Luxemburg en koning van Bohemen. Ondanks zijn blindheid liet hij zich op 26 augustus 1346 op zijn paard vastbinden om in de slag bij Crécy met de Franse koning te vechten tegen de Engelsen. Hij sneuvelde en werd in de oude Domkerk in Luxemburg begraven. Na de afbraak van de Dom in 1542 begonnen zijn stoffelijke resten een zwerftocht, waarvan het einde onbekend is. In de crypte van de huidige Domkerk staat een graftombe met een 'graflegging' omgeven door zeven levensgrote beelden met de (Latijnse) inscriptie: *Onder dit altaar wordt bewaard Jan, koning van Bohemen en graaf van Luxemburg.*

Luxemburg - Notre Dame: Jan de Blinde

Wenen - Augustinerkirche: Leopold II

- De **Augustinerkirche in Wenen** is vooral bekend als begraafplaats van de herten van de Habsburgers. In een zijnis van de Georgkapel bevindt zich het *Herzgrüftlein* met 45 harturnen uit de periode 1657-1878, waaronder 9 keizers en 8 keizerinnen.

- In het zuidelijke schip van de Georgkapel staat de cenootaf van **keizer Leopold II**, die zelf is bijgezet in de Toskanagruf in de Kaisergruf van de Kapuzinerkirche. Het grafmonument, een meesterwerk van de Oostenrijkse beeldhouwer Franz Anton Zauner, was oorspronkelijk bedoeld voor de Kaisergruf, maar werd bij gebrek aan een meer geschikte plaats in 1801 door toedoen van keizer Franz II/I naar hier overgebracht. Op het monument is de stervende keizer afgebeeld. Naast Leopold treurt een jonge vrouw, symbool van het verdriet bij de dood van de keizer. Aan het hoofdeinde liggen de Duitse keizerskroon en de Oostenrijkse hertogshoed, aan het voeteneinde staan de kronen van Oostenrijk en Bohemen.

- In het interieur van de Augustinerkirche staat de witmarmeren cenootaf voor **Maria Christina** (1742-1798), de lievelingsdochter van keizerin Maria Theresia, die ook Mimi werd genoemd. Het is een meesterwerk van classicistische kunst, in 1801-1805 gemaakt door de Venetiaanse kunstenaar Antonio Canova (1757-1822) in opdracht van haar echtgenoot, hertog Albert von Sachsen-Teschen. Het monument heeft de vorm van een piramide. In de open deur schrijdt de Deugd met een urn in haar handen naar binnen, vergezeld van twee meisjes met fakkels om het interieur van de crypte te verlichten. Ze

worden gevolgd door de Liefdadigheid met een grijsaard aan haar arm. Zelfs de dierenwereld treurt, gesymboliseerd door een liggende koninklijke leeuw met het Saksische wapenschild van zijn meesteres. Op hem steunt een gevleugelde genius. Boven de ingang zweeft de Gelukzaligheid met een medaillon van de overledene en de tekst *Uxor optimae Albertus* (de beste echtgenote van Albert) met daaromheen een ouroboros (staartbijtende slang) als symbool van de eeuwigheid. Een genius reikt Maria Christina een palmtak aan. Maria Christina is zelf bijgezet in de Kaisergruf in de Kapuzinerkirche.

Wenen - Augustinerkirche: Maria Christina

- In de **Onze-Lieve-Vrouwekerk in Brugge** staan in het hoogkoor de praalgraven van Maria van Bourgondië (1502) en Karel de Stoute (1562). Maria is in deze kerk bijgezet, onder het praalgraf is een loden kist met haar gebeente aangetroffen. Het praalgraf van Karel de Stoute is een cenotaaf, Vermoedelijk werd hij in de inmiddels verdwenen Sint-Donaaskathedraal op de Burg begraven. Zijn lijk werd nooit teruggevonden.

*Brugge - Onze-Lieve-Vrouwekerk:
Maria van Bourgondië en Karel de Stoute*

- In de **Hofkirche in Innsbruck** staat de mooiste, maar zeker de grootste en indrukwekkendste cenotaaf, bedoeld als praalgraf voor keizer Maximilian I (1459-1519), maar altijd leeg gebleven. Het grafmonument is een monumentaal werk met talrijke bronzen figuren, in de volksmond *Schwarze Mander* = zwarte mannen genoemd, dat in het hoofdschip van de Hofkerk bevindt. De opdracht tot het maken van het monument werd al tijdens zijn leven door keizer Maximilian gegeven en het werk was bedoeld voor de St. Georgskapel van het Slot in Wiener Neustadt, waarin Maximilian na zijn dood ook daadwerkelijk werd bijgezet. Het werk bleef echter onvoltooid en werd door zijn kleinzoon keizer Ferdinand I naar Innsbruck gebracht en als cenotaaf opgesteld in de door hem gebouwde Hofkerk. Het praalgraf werd voltooid onder aartshertog Ferdinand II in 1584.

Het monument bestaat uit een lege tombe, waar bovenop de keizer knielt in 'eeuwige aanbidding'. De tombe bestaat evenals de omgevende zuilen uit Adneter marmer. Om het geheel heen zit een rijk bewerkt smeedijzeren hek met op marmere platen taferelen uit het leven van de keizer. Dit grafmonument wordt omgeven door 28 meer dan levensgrote bronzen figuren; oorspronkelijke waren 40 figuren gepland. Ze personifiëren leden van zijn familie, grote figuren uit de christenheid en leden van vorstenhuizen. Veel kunstenaars hebben een aandeel aan het kunstwerk geleverd, o.a. Peter Vischer der Ältere en Albrecht Dürer.

Innsbruck - Hofkirche: cenotaaf Maximilian I

Volgende keer in deel 5 van Schijngraven:

Individuele Cenotafen op begraafplaatsen